Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРЛАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувла 1923 шера денз ★ ЕРА, 19 ЯНВАРЬ, 1989 ШУ. ★ № 8 (7667). ★ Мах 3 кеп.

РАДИКАЛЬНИ РЕФОРМА НАЬКЪАГIА

1988 шера Нохч-ГIалгIай АССР социально-экономически дегIаяр

I. ЭКОНОМИКА ЮКЪАРА ХЬОКХАМАШ

1988 шера республике дIахо чакхдоахаш хиннад радикальни экономически реформа эргайоаккхаш тоаяр, дегIаихай социально-экономически дегIаахара позитивни тенденцеш, чIоагIбеннаб экономика дегIайоалаяра социальни лостам. ДегIаденад халкъа эша товараш хьаделга, белгтала шерденнад бахача наха маьхагIа деш дола гIулакхаш, кооперативаша деш долча балхий боарамаш, дегIайоагIа бахача наьха доходаш.

Цунца цхьана экономика цхьайолча участкашка хIанз а низткъала да гIулакхаш. Общественни производство дегIайоалаяр чIоагIделга Iалашдаьдац. Iилма-технически прогресс, ресурсаш кхоелга, продукце дикал лакхъелга экономически дегIаахара хоадам беш йола фактораш хинна дIаэттаяц хIанз а.

Дукхача предприятешка алапеш сихагIа лакхлуш хиннад къахьегама овсарле лакхъяларал. Наьха ахчан доходаш йизза Iалашъяц товаращцеи деча гIулакхащцеи. Кхоачашъяьяц чуIе цIенюш, школаш, школе даха ха йоацарий учрежденеш хьалъяра план.

Цхьаццайолча предприятейи организацейи финансовя хьал хIанз а тоадаланза да.

1988 шера республика экономически социальни дегIайоалаяра керттера хьокхамаш укх тайпара да:

	1987 шера хиннаращца нийсдича 1988 шера проценташ
Промышленноста продукци	100,6
Халкъа эша товараш хьадар	112,1
(Юртбоахама валови продукця	103,4
цу даькъе общественни секторе	105,4
Хьайбай продуктай закупкаш:	
хьайбаши оалхазараши (дийна долаш)	108
шура	102
фуаш	84
тха	106
Госкапвложенейи предприятей фондийн чотагIа керттера фондаш болх бе йолаялийтар	104
Пачхаьалкхен капитальни вложенеш централизованни яраши предприятейи организацейн фондий средствай чотагIен	97
Перевозкай боарамаш:	
машинаьхъа транспортаца	91,9
юкъарча автомобильни транспортаца	95,1
Пачхаьалкхени кооперативнни торговле розничини товарооборот	104
Бувзамо ду гIулакхаш	100,1
Бахача наха маьхагIа ду гIулакхаш	117
Бахача наьха ахчан доходаш 9 бетта яраш	115

1988 шера рентабельнегIа болх беш хиннай транспорта, бувзама, торговле, бытовой гIулакхаш дара предприятеши организацеши. Цунца цхьана республикера дикка дукхача промышленни предприятешеи гIишлон организацешеи хьатIабоагIача пайдана йола планови заданеш кхоачашъяьяц.

Финансови итогаш лоха йолаш чакхдаьккхад шу «Грознефтеоргсинтез» яхача объединене, «Красный молот», цементни, «Электроинструмент» яхача заводаша, «Чеченингушстройматериалы» яхача ПО, кхычар.

Республика предприятеша экспортагIа дIаяхьийтай промышленни продукции бийдали 18,2 миллион сома е договорни декхарех лаьрхIа хинначох 73 процент, машинаши оборудовании — 6,4 миллион сома. Экспорта продукци лоаттаеш хиннай республикера 13 предприяти. Цу предприятей продукце берригача боарамах экспортагIа дIаяхьийтача продукце удельни дозал алхха 2 процент мара дац.

II. СОЦИАЛЬНИ ДЕГIААХАР

ШийтталагIча пятилетка кхоалагIча шера советски наьха хьашташ кхоачашдара тIаерзаяь хиннай экономика. Республика социально-культурни сфера материальни база дегIайоалаярга дIаяхийтай 65 миллион сом пачхаьалкхен капитальни вложенеши предприятей фондаши.

Баха нах балха юкъеозар. Юкъера лаьрхIача республика халкъа боахамерча болхлойи гIулакхерча наьхен бетта дола алапеш 181 сом хилар 1987 шера хиннача 174 сома меттел. Дика лакхагIа да арендни дезалеи подрядага баьннача болхлошта къахьегамах доагIачун боарамаш.

Цу цхьан ханна предприятешкеи организацешкеи наьха алапеш лакхлулга доагIача тайпара дувзаденна хиннадац коллективай балхах бухсоццаш хьахулачунца, хIанз а цхьайолча моттигашка дIател кхоачашбанза болча балхах ахчаш. Алапеш промышленносте, гIишлош хьалъеча, кхыча промышленни доакъошка къахьегама овсарле лакхъяларал лакхагIа хиннад.

Дезалий бюджеташка даьча тохкамаша хьахьокхачох юкъера лаьрхIача хIара сага йоагIа ахчан доходаш лакхагIа я, 1987 шера хиннарел 3 процент, лакхъеннай кхачан продукташи продовольственни доаца товараши эцарга бахача наха дIайохийта расходаш.

Кхачан продукташи продовольственни доаца товараши арахецар. 1988 шера халкъа эша товараш арахийцад (алкогольни малараш доацаш) 526,7 миллион сома (розничини маьхашка диллача), из лакхденнад 1987 шера хинначул 12 процент.

ЛоархIамегIа йола кхачан продукташ яхар:

	1988 шера фактически дар	Заданеш кхоачашъяра проц.	1987 ш. хинначох процент 1988 ш.
Дулх, госресурсашкара I категорегIа йола субпродукташ а лоархIаш (эзар тонн)	20,1	91	105
Дулх оалхазарий (эзар тонн)	4,8	70	111
Колбасни изделеш (эзар тонн)	6,8	103	104
Госресурсашкара маша даьтта (тонн)	752	103	83
Госресурсашкара хьаьна нахча (эзар тонн)	2,1	102	115
ЦIенача шурий продукташ госресурсашкарча шурийца дIанийсйинча (эзар тонн)	81,7	99,0	110
Генарий даьтта (эзар тонн)	4,3	135	6,4-зза
Макаронни изделеш (эзар тонн)	6,0	104	102
Консерваш (млн. усл. банка)	190,1	92	99,7
Шекар-песок (эзар тонн)	10,2	85	111
Сомий сокаш (млн. усл. банка)	109,0	125	115
Минеральни хиш (млн. ах литраш)	26,2	103	102
Алкогольни доаца малараш (эзар дал)	1510	95	115

Халкъа эша продовольственни доаца товараш хьаделга 1987 шера хинначул 15,1 процент лакхденнад:

1988 шера итогегIа пачхаьалкхен заказаш кхоачашдаьдац продовольственни доацача товараштa (яйгача промышленноста изделеш йоацаш) 12 процент йолча предприятеша. Царна юкъе — «Грознефтеоргсинтез» яха производственни объединени, «Нефтехимзапчасть» яха гудермесски завод, «Чеченингушстройматериалы» яха производственни объединени, «Красный молот» яха завод а йолаш.

	1988 шера фактически дар	Заданеш кхоачашъяр процент	1987 ш. хинначох йола процент 1988 ш.
Мебель (розничини маьхех) — млн. сом.	33,6	95	103
Металлически пхьегIаш (тонн)	29	21	34
Металлически маьнгеш (эзар)	22	88	88
Бытовой химе товараш (миллион сом)	14,2	96	90
Ювелирни изделеш (эзар сом)	31	62	—
Швейни изделеш (млн. сом)	13,8	98	102
Чурча бIарзкъий трикотаж (миллион)	11	108	122
ТIехьанахьа ювхаю трикотаж (эзар)	662	102	116
Чулочно-пазата изделеш (эзар пар)	395	2,8-зза	118
Кога гIирс (млн. пар)	2,5	105	103

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

«Правда» газета редакце хаттарашта М. С. Горбачева денна жоп

Европа юкъарча процессе дакъа лоаца пачхаьалкхенаш Вене вIашагIкхийттача итогови документ тIаэцарца дувзаденна «Правда» редакце ер хаттараш дир КПСС ЦК Генеральни секретарага, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председателга М. С. Горбачевга.

Хаттар: Укх деношка 35 мехка кхыча мехкашцарча гIулакхий министраша шоаш венски вIашагIкхетар чакхдоаккх 1988 шера 7 декабре ВIашагIкхийттача Къамий Организаце Iа йийца маьрша ха цIенхаштта гаргаоза тарлургдола решенеш тIаэцарца. Мишта лоархI Iа из событи?

Жоп: Эггара хьалха са безам бар дунен халкъашта юкъерча гIулакхашка керда, реалистически наькъаш карагIдалара эффективностах бола геттара боккха толам баккхарагIа Европа мехкий, США, Канада правительстваш даькъалъювца. Хельсински процесс кердача боарам тIа яьккхай.

Итогови документ моллагIча герзеи герзашцарча низийи хьакъехьа переговораш яра йолча мандаташца цхьана — чулоацамга, де лерхIарашка, тIехьа тIа хургдолча дика дарашка диллача алхха Европана хинна ца Iеш, дерригача дуненна а ше санна кхы йоаца событи я. Из иштта шийца нийсъе кхы йоацаши хьехам беши я иштталча, геттара, тайп-тайпарча пачхаьалкхенаша цкъара цхьана цу тайпара йола практически решенеш кийчъяра характерга диллача а. Нагахьа санна цу тIехь кийчъяь опыт лора а йой, дегIа а йоалайой, тIаккха XXI бIаьшеренна мегаргбола массане юкъара бола машар оттабара «цхьана дегIаухилга», «цхьана къахьегилга» пачхаьалкхенаша вIаши гIулакхаш леладара норма а хинна дIаоттаргда, адамаш даха дисара политически моральни хьалаш, цIенча уйлаш, хьаштий баланса, лаьтта мел бахача берригача наьха юкъарча ганзай приоритета цар прогресс хьахилийта йиш хургъя.

Хаттар: Иштта хIама дулургхилара тешам укх шин шерах ах шерах массаза а хиннабий хьа?

Жоп: Массе тайпа а хиннад. Переговораш еча хана сихвала, деррига гIулакх толхаде тарлургдолаш а моттигаш цкъаза нийслора. Бакъда, тхо массаза а юхаувзар машар вайна цхьанне а сигалара Iочубайтарг ца хилар кхетадеш хиларо. Цудухьа чIоагIа, тIагIертта, сабаре болх бе беза массанена а мегаргдола гIулакхаш лахара, барт бара.

Кхетаме компромиссаш оттаяра кхыбараш тIахьехаш вай воаш а цу шерашка дIаяьккхар цхьан хана Вене чIоагIа къувсаш хинна цхьайола проблемаш кхетае а мах бе а хара йола кIезига йоаца юкъ.

Белгал ца доаккхаш Iелац со дика вIашнийсденна цхьа хIама: Вене итогови документ оттадар 15 январе, кхо шу хьалха 2000-гIа шу тIакхачалехьа ядерни боаца машар оттабаран дуккха нах хIалакбергболча герза дерригa тайпаш дIадахарая йола вай инициативни программа араяьккхача дийнахьа хилар. Событеи яьржача процессашеи хьахьекхар из дулургдоаца хIама ца хилар, реальни йолча тароний лоархIама кIийлен тIа деш хилар.

Венски решенеш из бакъдеш дола цхьа тешал да.

Иштта дола тешалаш дукхагIа хилийтар духьа Варшавски Договора пачхаьалкхенашца цхьана дIахо а тIагIерттаи цIенея болх бертба вай. Керда тIема доктрина тIаэцаро хьахьекхар герзаца тIехкийчвалара принципа тIара кхетамца оборонана кхоачамбара принципага довла социалистически мехкий бола лоIам. Советски Союзо решени яьй моллагIдола герз кIезига деш, ший эскар цхьан оагIорахьара 500 эзар саг кIезигагIа хургволаш, оборонительни хьакъехьа герзашцара низаш латта ерригa моттиг хувцаргйолаш, тIема расходаш кIезигъергйолаш, дунен халкъашта юкъера конвенци а оттаялехьа химически герза запасаш дIайоахаргйолаш. Воай союзникашца цхьана вай кийчлу венски мандата хьакъехьа переговорий ден повестка тIа белталдаь деррига дешаш цIенхаштта а гIулакхаца а дувцара.

Хаттар: «Европа юкъарча цIен» уйла кхоачашъеча боаккха гIа лархIа мегаргбий Вена итогех?

Жоп: Шеко йоацаш мегаргба.

Цу «цIагIа» воай, советски «квартира» эргаяккхарца вай дIахьокхаргда вай халкъо социалистически вахар нийса херж хилар. Бакъда, воайла воаш чухьарча, арахьарча дуненах хьакъаста, цунна воаш духьалъоттаде гIерташ а дац вай. Вай хIанзле а дIахьекхад шерра диалог е а перестройкана доагIача кердача гIулакхашка вIаши пайдане долаш цхьана къахьега а воаш кийча долга.

Вай хьаехац воашта е привилегеш а, е массанена хила йоагIача бокъонаш юкъера доахилга а. Ше оттабаьча моттиге массанена а пайдане материальни духовнии беркат дахьаш бола стабильни машар — из пачхаьалкхений хьашташ вIашагIтохара, къамий вахара хьашташ теркал а деш дунен халкъашта юкъерча бокъонца йолча проблемашта интернационализаци яра оттаяь массазара процесс я.

Хельсински процесса боарамашка Париже, Копенгагене, Москве гуманитарни конференцеш е яьча решене тешал ду «шийлача тIема» стереотипаш дIаялара, конфронтацегара кхыметтел тайп-тайпара уйлаш йола викалаш цIаккха а цхьан истола тIа вIашагIтохалургбац аьнна хийтта дешаш кхетадарген цхьана гIулакхаш дарген довлара.

Советски Союз кийча я цхьана къоаста ца дича глобальни кхерама дола, дунен сообщество кIалхарйоалалургйоаца а маьршача ханага бода никъ хьабеллалургбоаца а деррига дешаш къоастадара диалог, дискуссеш е наькъаш лаха.

Хоржамашта накъадолхаш

МАССАВАР А РАЬЗА ВОЛАШ

№ 668 йолча Ленински къаман - территориальни хоржамий округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат оттавара къахьегама коллектива юкъара собрани хьаеллаш бахача наха транспортно - экспедиционни гIулакхаш дара Нохч-ГIалгIай предприяте партийни организаце секретара, предприяте начальника заместитела Халидов Iимран Халидовича гулбеннарашта хоам бир хьалхе денз предприяте ерригача подразделенешка депутаталла кандидаташ оттабара дош дувцача хана массанахьа а белгалваьккхар предприяте кулгалхо Исмаилов Аламат Юнусович хинналга. Бакъда, из данне а дац духьал цун цхьанне кандидатура мара ювца йиш яц яхалга, хIаране бокъо я шийна хержача бакъахьа хетачун цIи яккха а цунна тIехьа кхаж тассара массавар тIахьеха а, аьнна белгалдаьккхар цо.

Цул тIехьагIа, партийни организаце, профкома а къахьегама коллектива Совета а цхьана яьча заседане СССР халкъа депутаталла кандидат оттаве шоаш могаваьча Исмаилов Аламат Юнусовича вахарах, къахьегама наькъах, цун общественни гIулакхех а сага оамалех а дийцар цо.

— Аламат Юнусович дика саг ва, — аьлар Халидова, — аз цунца цхьана болх бу 10 шу ха я. Цу юкъа сона из вайзав грамотни кулгалхо хилар санна, шийгара эггара хьалха а дехаш, нахагара а цIенхаштта хьадеха ховш, шийн гIулакх геттара дика довзаш саг ва из. БархI шера вIаштIа хоржаш ва из халкъа депутатий Ленински райсовета исполкома депутаталла, царех 5 шера депутатски группана керте латташ хьа а воагIа. Юкъарча балха тIа цунна карагIдийннача дуккхача дикача гIулакхий боккха мах беш Аламат Юнусовича тийннай сийлен грамоташ, маьхера совгIаташ. Ленински райсовета исполкома члена, парте райкома члена декхараш хьаьнала а цIена а кхоачашду цо, цудухьа из кандидаталла оттавара могавича бакъахьа хет сона.

Шоай партийни вожака даь къамаьл хьалоацащ а, шоай кулгалхочун ювцанза йола кхыйола оамалаш белгалйоахаш а дийцар Сунженски района трансагенства начальника Гудиев Ювсапа Диундас, планови отдела начальника Лисютина Татьяна Ефимовнас, Гудермесски района трансагентства начальника Атаев Данилбека, газови трансагенства грузчика Албастов Саид-Мухьмад Мовсаровича.

Альтернативни кандидатураш ювца оттаяь ца хилар белгал а доаккхаш, СССР халкъа депутаташ харжарах долча Закона 9-чен 37-чен статьяша дIадехарашка хьежжа, собране дакъа лоацаш хиннача 142 сагах хIаране къоабал а деш, хьаллаьцар №668 йолча Ленински къаман - территориальни округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат оттавара бахача наха гIулакхаш деча Нохч-ГIалгIай транспортно - экспедиционни предприяте начальник Исмаилов Аламат Юнусович могаварах йола предложени.

СССР халкъа депутаталла кандидаташ оттабара собрани бой долча бераштa лаьрхIа № 2 йолча школе-интернате дIайолаелча духхьашхара дош шийга алийтар дIадийхар дешара - кхетамбалара балха даькъе директора заместитель йолча К. С. Багиевас. Шоаш гулбалара бахьана нах духтIа а боахаш, СССР халкъа депутаталла кандидат оттае цо могайир эрсий моттти литературеи хьехаш йола преподаватель Болтаева Марха Магомедовна.

К. С. Багиевас а, цул тIехьагIа къамаьл даьча географи хьехача Л. Д. Цимлянскаяс, профкома председатела М. С. Цурова, дешара заведене партийни организаце секретара С. И. Мащенкос, кхычар а дег тIара доагIача дIайхача дешашца белгалйоахар Марха Магомадовнай дикагIйола оамалаш. Шийн предмет кIоаргга довзаш, Iалаьмате чIоагIа бераш дезаш а из царна дукхаезаш а, коллективе лоархIаш, сийдеш саг я из, цо даим а лакхъю шийн профессиональни говзал, образоване боарам, йоахар цар, низ а хьинар а, ца кходеш гIо ду цо къонача педагогашта, шийн йIаьхий опыт камаьрша царна дIа а йовзийташ. Цунна еннай «ЙоккхагIйола хьехархо» яха сийдола цIи.

Кхыйола кандидатура кхы ювцанзар собране. Массане а цхьатарра хьал а лоацаш, № 668 йолча Ленински къаман - территориальни округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат оттаяра могайир бераштa-бошта лаьрхIа № 2 йолча школа интерната эрсий моттти литературеи хьехаш йола преподаватель Болтаева Марха Магомедовна.

Бокъонца демократически долча, гласноста, бакъдар гуччахьа дувцара хьале чакхъяьлар Наьсарен района «Электроинструмент» яхача завода къахьегама коллективе хинна хоржамашта хьалхара конференци. Партийни, профсоюзни организацеша, къахьегама коллектива Совето цхьана яьча шеррача заседане белгал а яьккха, конференце ювца оттаяьраш кхо кандидатура яр: лудильщица Султыгова Хизира Насыпхан, сборочни цеха начальник Костоева Османа Марем, оснасткана конструировани яра бюро начальник Балаев Оарцхочун Iумар. Уж кандидатураш ювцаш хIаранех дукха дика дар дийцар конференце къамаьл даьраша. Царех моллагIвар а мегаргва СССР халкъа депутаталла кандидат оттавара, хьинар долаш, шийн декхарш лерагIа кхоачашдеш, къахьегаме къаьгга масал телаш ва хIаравар, цудухьа хала да дикагIвар ер ма вий, аьнна хьакъоаставе, совле яла, яхаш белгалдоахар конференце къамаьл даьчар.

Деррига а ши-шийн моттиге дIаоттадир кхаж тассаро. Цун итогаша хьагойтар дукхагIчар У. О. Балаев хьаллоацаш хинналга. Цудухьа № 674 йолча Назрановски къаман - территориальни округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат ва, аьнна могаваьв «Электроинструмент» завода оснасткана конструировани яра бюро начальник Балаев Оарцхочун Iумар.

Иштта цу хоржамий округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат оттавара хоржамашта хьалхара собрани хиннай Малгобекски района «Алханчуртский» совхоза къахьегама коллективе а. Укхаза ювца оттаяьр цхьа кандидатура мара яцар. Из йийцар вар боахама партийни комитета секретарь М. М. Точиев. СССР халкъа депутаталла кандидат оттаве цо могавир тракторно - кхаш леладеча бригада кулгалхо Дарсигов Ювсапа Мувса.

Боахаме а, хIаьта иштта бIарччача районе а дика вовзаш, массане лоархIаш а сий деш а саг ва Мувса, ше укхаза къахьегача 20 шера гаргга йолча хана даим а шийн декхараш тIехкхоачашдеш хьавоагIа из, кхоалагIа шу да цо бригадана кулгалду. Нахаца дувца, царца та, барт бе, уж шийна тIехьабаха ховш саг ва М. Дарсигов. Хьинаре къахьегарал совгIа юкъарча вахаре хьинаре дакъа лоацаш а ва из. Массехк шу да совхоза парткома члена декхараш цо хьаьнала кхоачашду, парте горкома член, халкъа тIахьожама керттерча группа председатель ва Мувса. Цун хьаьналча, камаьршача балха беза мах баьб пачхаьалкхено. Из ва Къахьегама ЦIеча Байракха орден, дуккха медалаш лелаер, яхаш дувцар цох лаьца къамаьл даьраша.

Собране дакъа лоацаш хиннараш цаI санна массавар а тIехьа а волаш, № 674 йолча Назрановски къамантерриториальни хоржамий округе гIолла СССР халкъа депутаталла кандидат оттавара могаваьв тракторнокхаш леладеча бригада кулгалхо Дарсигов Ювсапа Мувса.

Х. Нурадилова цIерагIча Пачхаьалкхен нохчий драматически театра творчески болхлошта «РСФСР халкъа артист» яха сийлен цIи яларах дола

РСФСР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

Советски театральни искусство дегIайоалаеча доккхий гIулакхаш дарах «РСФСР халкъа артист» яха сийлен цIи лойла:

Довлетмерзаев Муталип Ахмадовича — артиста,

Солцаев Мималт Мусаевича — керттерча режиссера.

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель В. ВОРОТНИКОВ.

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва,

1989 шера 13 январь.

БОАХАМА РАСЧЕТАГА БАЬННАБ

Грозненски «Автоспецоборудование» яхача опытно-экспериментальни заводе социалистически яхьа инициатор йолаш хьайоагIа Федосеев Александр Ивановича кулгалду токарий бригада. МоллагIа а тIадилла декхар кхоачашдулургдолаш я коллектив, иштта карагIдоал массаза а толаме пачхаьалкхен заданеш кхоачашъе а. ХIаьта, пятилетка кхоалагIча шера хьинар кхо ца деш план 103 процент а ханал хьалха а кхоачашйир коллективо. Из толам боаккхаш къахьегама овсарле хIама ца эшаш планал тIех 3 процент лакхйир.

— Соахка май бетта, кхо бригада вIашагI а елла, цох цхьа бригада а яь, боахама расчетага яьккхар оаха тхоай коллектив, — аьлар Александр Ивановича. — Боахама расчет йолаелча денз деррига а шаьрра дIадола аьлча, нийса хургдац. Бакъда, юххьанца брак ераш дукха бар коллективе, царца къовсам лоаттабе бийзар, снабжене яра гIулакх во дар. ХIанз дуккха дикагIа да тха коллектива гIулакхаш, брак кIезигагIа хул, хIаьта дикагIа латт Iалашо елга. Иштта чIоагIъенна дIаэттай производственни дисциплина, дикагIа ба лостам.

Коллективе къахьегаш 27 саг ва. ХIаравар ше — шийн моттиге. Хьалха санна, сона хьалхара укх са новкъосто къахьегарг малий аьнна хетац. ХIанз болхло производства бокъонца да ва.

Бригадера болхлой а ба йоккха балха говзал йолаш, цаI шоллагIчун метта дIаотталургволаш. Царех ба шоай декхараш дика кхоачаш а деш, социалистически яхье хьалхалатта токараш Москин Виктор Ларионович, Канлаухов Виктор Николаевич, Алимов Сергей, иштта кхыбараш а. ХIаьта укх пятилетка диъалагIча шера план тIехкхоачаш а еш, толаме къахьега лаьрхIад коллективо.

М. ЧАХКИЕВ.

РАДИКАЛЬНИ РЕФОРМА НАЬКЪАГӀА

(ДӀахододар. Долалур 1-ча-оагӀо тӀа).

Яйгача промышленноста продукце беррига боарам рознични маьхашка 27,7 процент лакхбеннаб. Из тӀакхийттар керттерча даькъе хьахиннад договорни маьхагӀа йохкаш йола къаьстта модни изделеши рознични маьхашта тӀатеха надбавкаш йола «Н» индексагӀа дикагӀа тоадаь товараши дукхагӀа хьадара чотагӀа. Бахача наха дуккха эшаш дола товараш лоадаме кӀезигагӀа лоаттадир. Торгови организацешка кхоачар дикал лоха йола изделеш. 1988 шера госторгинспекце брак йир «Силуэт» производственни объединене, производственни швейни объединене, кхыча цхьайолча предприятей продукци.

Баха нах товаращцен деча гӀулакхащцен Ӏалашбар. Паччахьалкхени кооперативнии торговле товарооборот 930 миллион сома боараме хилар, вӀаши нийсдеча маьхашка 1987 шера хинначоа юхе 4 процент лакх а елар.

БӀаррча хьанийцача республике рознични товарооборота паччахьалкхен заказ беррнгача боараме 47,8 миллион сом кхоачашдаьнзар. Паччахьалкхен заказ кхоачашдир ювелирторго, Гудермесски универсальни торго, общественни кхачан Гудермесски комбинато, «Союзпечато», «Сакля» яхача фирменни тикас.

Общественни кхачан товарооборота паччахьалкхен заказ 102 процент кхоачашдаьд, цунца паччахьалкхен торговле предприятешка гӀолла 99,6 процент, потребительски кооперацe предприятешка — 107 процент.

ДукхагӀа хьа а даьд, дехка а дехкад алкогольни малараш. 1987 шера хинначул 9 процент дукхагӀа хилар уж. КӀезиг-дукха дикагӀхилар рознични товарооборота структура.

Паччахьалкхени кооперативнии торговле цхьадола товараш дохкар (вӀаши нийсдеча маьхашка):

	1987 шера процентащца 1988 шу
Дулхи коа тӀара оалхазараши	95
Колбасни изделеш	103
Чкъаьрийи чкъаьрий продукташи	109
Хьайбай даьтта	101
Генарий даьтта	91
Мерзача шурий продукци	110
Фуаш	103
Шекар	81
Кондитерски изделеш	104
Коартолаш	62
Баьцадаараш	59
Сомаши цитрусаши	98
Алкогольни доаца малараш	112
Сомийи баьцадаарийи сокаш	93
Барзкъаш, чухьа дувха барзкъаш, кӀадаш	95
Трикотажни изделеш	99,6
Пасташ, пастий изделеш	111
Кога гӀирс	100,3
Ингале-фаянсови пхьегӀаш	114
Мебель	106
Телевизораш	80

Кхачан программа кхоачашъеш даьча гӀулакхаша йиш хилийтар шура, маькх, булкаш, цар изделеш цкъаза ца тоъаш торговле нийслуш хинна моттигаш дӀаяха. Республике болх беш я шура, шурий продукци, маькх, булкаш юкъарчал доаццаш промышленни предприятешка йохка фирменни сеть.

Цхьадола товараш дукхагӀа дохкаш дале а, уж хӀанз а бизза кхоачамхиллал дац. Иштта кхоачамбеш дац барзкъаш, кога гӀирс, чухьа дувхаду барзкъаш. Цу изделей ассортимент а дикал а дукхача даькъе эцархой хьашташта ма хеттара яц.

Моттигера гӀишлон материалаш бахача наха кхоачамхиллал Ӏалашъяц, республика торгови сете уж лоаттаяра шера йола задани 1988 шера 86 процент мара кхоачашъяннзар.

Рыночни торговле маьхаш доккхий долаш латт.

Нах чубаха цӀеноши социально-культурни гӀишлоши. Централизованни паччахьалкхен капитальни вложенейи предприятей фондийи чотагӀа хьалдаь нах чуховша баьб 130,7 эзар квадратни метр хулача цӀеношка, царех предприятейи организацейи фондий средствай чотагӀа — 63,8 эзар квадратни метр а долаш.

Финансироване массе а моттигий чотагӀа болх бе йолаялийтай 2950 дешархочоа моттиг йола юкъарча образоване школаш, 1030 моттиг йола дешадаха ха йоацача берий учрежденеш.

ДукхагӀа хиннай больничнии амбулаторно-поликлинически учрежденеш. Болх бе йолаялийтай 390 менги бола больницаш, сменагӀа 670 саг тӀаэца амбулаторно-поликлинически учрежденеш. 1380 моттиг йола клубни учрежденеш.

Халкъа образовани. Укх дешара шера 536 йолча дийнахьарча юкъарча образоване школашка дешар дӀадоладир 2527 эзар дешархочо. ЦхьоалагӀча классера бераш 26,1 эзар хилар, цхьоалагӀча класса программагӀа школе даха ха йоацача учрежденешка дешаш 1,1 эзар бер да.

Бакъда, хьалха а санна шоллагӀчеи кхоалагӀчеи сменашка дешаш да республика берригача дешархоех 41 процент бераш.

Лакхерча дешара заведенешка дешаш ва 14,8 эзар студент, юкъерча специальни дешара учрежденешка — 13,1 эзар дешархо. Вузий дийнахьарча отделенешка ва 2 эзарнел совгӀа саг. Республика лакхерчеи юкъерчеи специальнии дешара заведенеша кийчваьв 6 эзар гаргга специалист.

Гонахьара Ӏалам лорадар. Республика предприятешкеи организацешкеи экологически хьал тоадеш гӀулакхаш дир, дукхагӀа а нийсагӀа а пайда ийцар лаьттан, хин, хьун, минеральни ресурсех.

1988 шера 1987 шера чул кӀезигагӀа фега дӀаяхийтар бӀеха веществаш. БӀеха веществаш кӀезигагӀа аракхувс «Грознефтеоргсинтез» объединене предприятешка. «Грозэнерго» РЭУ, «Красный молот» заводе, кхыча цхьайолча предприятешка.

Из иштта дале а гонахьара Ӏалам лорадеча цӀенхашттара кхоачамбоацараш да.

III. МАТЕРИАЛЬНИ ПРОИЗВОДСТВО

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

1988 шера паччахьалкхен заказага хьежжа а потребителашца долча духхьаларча бувзамашка гӀолла а договорни декхараш 88,5 процент мара кхоачашдинзар. Договорни дисциплина йохайир 27 процент йолча объединенешеи предприятешеи.

БӀарчча хьанийцача республике тӀакхийтта еррига продукци къахьегама овсарле лакхъяра чотагӀа я. Из иштта дале а, юккъера лаьрхӀа алапи къахьегама овсарле лучул сихагӀа айлора, дӀадахача шера из лакхделар 7 процент.

Республика промышленноста 1988 шерарча балхах йола даннеш:

	Договорни декхараш кхоачашдар	Договорни декхараш кхоачаш ца даьча предприятей дакъа	Фактически тӀакхийттар: продукце боарам (балхаш, гӀулакхаш)	Фактически тӀакхийттар: къахьегама овсарле
Деррига а республике	96,5	27,0	100,6	100,9
Союзни карайола промышленность	96,8	44,1	98,6	102,0
Республикана карайола промышленность	95,5	21,5	107,3	102,9
НГӀАССР Министрий Совета карайола промышленность.	91,9	41,7	121,1	104,2

ТӀехдолаш дегӀадера машинаш хьаелга, яйген кхачани промышленность, 1987 шера хинначул кӀезигагӀа хилар гӀишлон материалий промышленностеи мехкдаьтта чакхдоахача промышленностеи боарамаш.

Республика промышленносте комплексни механизацеги автоматизацеги яьккхай 14 участок, цех, производство. Болх бе йолаялийтай 12 механизированни, поточни автоматически роторни линии, 321 комплексно-механизированнии автоматический оборудоване единица, установка, агрегат оттаяй. царца автоматически — 62.

ШерагӀа пайда эц прогрессивни технологеех. 1988 шера юкъейихьай 99 керда технологически процесс, царца ресурсаш лораюи кӀезига отход йолеи 34 а йолаш. Из иштта дале а, прогрессивни машинаш, приборащ, оборудовани, технологеш кхоачамболаш яц.

ДӀадахача шера карадерзадаь арахийцад промышленни продукце 350 тайпа (царца халкъа эшача товарий 276 тайпа а долаш).

Промышленни продукце эггара керттера тайпаш хьадар:

	1988 шера фактически дар	Задани кхоачашъяра процент	1987 шера процентащца 1988 шера
Электроэнерги (миллионаш киловатт-сахьаташ)	2844	—	101
Газ (миллионаш кубически метраш)	1667,0	109	99,0
Ацетон (эзараш тоннаш)	45,9	92	95
Фенолаш (эзараш тоннаш)	71,5	92	95
Мехкдаьтта аппаратура (миллионаш сомаш)	8,8	93	106
Кхачан промышленноста йола технологически оборудовании цунна йола запасной оатхалаши (миллионаш сомаш)	17,5	99,0	121
Механизированни гӀушлон-монтажни инструмент (эзараш)	501,5	93	114
Тракторни прицепаш (эзараш)	14,0	93	88
Медтехникеи цунна йола запасной оатхалаши (миллионаш сомаш)	6,2	101	106
Электрографически аппараташ (эзараш)	1,5	111	70
Хьекха хьу араяккхар (колхозаша кийчъяьр йоацаш) (эзараш кубически метраш)	79,4	87	93
цунца: гӀулакхага йода хьу (эзараш кубически метраш)	57,0	85	93
Цемент (эзараш тоннаш)	552,0	79	88

ЛийрхӀачул кӀезигагӀа хьаяй полиэтилен, фенол, этилен, синтетически дубитель.

1988 шера кхоачашъяьяц задани, хӀаьта 1987 шера хинначунца нийсйича 25,3 миллион кӀезигагӀа арахийцай гӀишлон кирпичк.

1987 шера хинначунца нийсбича укх шера 11 бетта 0,2 процент лакхбеннаб пайда, планови задани 96 процент мара кхоачашъяьяц, кхоачаш ца яьр хул 9,7 миллион сом. ХӀара пхелагӀа йола промышленни предприяти пайда баккхара йола план кхоачаш ца еш йисай.

ХӀанз а лакха ба штрафной санкцей боарам, 1988 шера 11 бетта из хиннад 21 миллион сом, цу даькъе продукци ца лоаттаярах—8,5 миллион сом.

Паччахьалкхен заказага хьежжа а потребителашца баьча барта кӀийлен тӀа духхьаларча бувзамашка гӀолла а договорни декхараш кхоачашдар, промышленни предприятешкеи объединенешкеи къахьегама овсарле, продукце боарам лакхбар укх тайпара да:

(процентащца)

	Продукци лоаттаяра договорни декхараш кхоачашдар	Пайда бара план кхоачашъяр январь—ноябрь	1987 шера хинначоа 1988 шера тӀакхийттар: продукце (балхий, гӀулакхий) боарам	1987 шера хинначоа 1988 шера тӀакхийттар: къахьегама овсарле
«Грознефтеоргсинтез» производственни объединени.	96,7	66,8	95,4	98,7
«Грознефтемаш» завод	100	119,6	99,1	100,2
«Грознефть» производственни объединени	100	116,6	95,4	96,9
«Нефтехимзапчасть» гудермесски завод	91,1	60,8	125,5	107,3
«Нефтехимзапчасть» грозненски завод.	100	134,5	107,5	104,0
«Красный молот» завод	99,0	71,8	106,8	115,6
СССР 60 шу дизара цӀерагӀа «Оргтехника» производственни объединени	100	126,0	111,2	110,0
«Промавтоматика» НПО опытни завод	100	100,0	153,2	122,0
«Пищемаш» завод	92,0	106,9	102,7	146,0
ГӀ. Ахриева цӀерагӀара «Электроинструмент» завод	100	83,7	119,4	116,6
«Трансмаш» завод	100	113,6	89,4	96,0
Электромеханически завод	99,6	98,5	111,7	107,7
Гудермесски медицински инструментий завод	100	106,9	103,1	109,1
Биохимически завод	93,2	94,3	109,0	113,6
«Терек» яха производственни мебельно-дахчан хӀамаш ю объединени	97,5	99,6	112,3	112,9
Электроремонтни завод	100	119,5	105,2	105,3
«Союзавтоматстром» ВНПО опытно - экспериментальни завод	100	108,1	104,3	105,1
Цементни завод	77,8	76,0	85,6	90,6
«Стройиндустрия» яха объединени	87,5	—	88,0	92,1
Карьероуправлени	100	144,0	115,9	115,4
Грозненски ремонто-механически предприяти	97,9	81,4	80,1	89,5
«Аргунводпром» производственни объединени	100	135,8	100,2	100,7
«Чеченингушмелиорация» яхача гӀишлон управлене ЖБИ Аргунски завод	89,8	76,9	89,1	93,4
«Автоспецоборудование» опытно - экспериментальни завод	100	97,9	102,6	104,9
Назрановски трикотажни фабрика	100	61,3	112,5	107,6
Производственни швейни объединени	100	106,0	107,5	111,3
Грозненски кога гӀирса фабрика	100	1,6 р.	109,5	115,3
«Чеченингушхлебопродукт» яха производственни объединени	89,6	2,7 р.	106,1	67,4
«Чеченингушхлебпром» яха производственни объединени	98,4	137,7	101,4	100,8
Грозненски экспериментально - механически завод	100	100,1	110,1	110,6
«Чеченингушстройматериалы» яха производственни объединени	85,8	24,3	90,4	96,4
НГӀАССР моттигерча промышленноста территориальни производственни объединени	89,8	137,0	140,2	120,5
НГӀАССР Госагропром	95,1	110,1	103,0	105,0

Республика халкъа боахаме чакхдаьхад материальнии доагоро-энергетически ресурсаех кхомбеш а рационально а пайда эцара дола гӀулакхаш. Ӏаьржа металлаш, цемент, котельно-печной доагори автобензини кходаьд.

АГРОПРОМЫШЛЕННИ КОМПЛЕКС

ШийтталагӀча пятилетка кхоалагӀча шера республика агропромышленни комплексе интенсификаци еш, къахьегама дикагӀйола формаш юкъейоалаеш, боахама расчет кӀоаргъеши шеръеши тайп-тайпара гӀулакхаш даьд.

Юрта боахама валови продукци (1983 шера хиннача маьхашца нийсдича) 595, 6 миллион сома маьха яьккхай, 1987 шера яьккхачул 3,4 процент дукхагӀа. хӀаьта общественни секторе из тӀакхийттай 5,4 процент. Колхозашкеи госхозашкеи къахьегама овсарле лакхъеннай 11 процент.

БаьцовгӀаш лелаяр

1988 шера дукхагӀа даьккхад ялат, шекара свекла, генараш, харбаз-паста, сом, тхьамка.

Боахамний ерригача категорешка кхашкара керттера продукташ яхар:

(эзар тонн)

	1981—1985 шш. (хӀара шера юкъера)	1986 ш.	1987 ш.	1988 ш.	1987 шерца нийсдича (проценташ)
Ялат	404,0	496,3	357,3	429,8	120
Шекара свеклаш	179,7	142,5	149,2	184,5	124
Генараш	11,4	7,5	9,9	11,7	118
Коартолаш	47,2	42,2	34,4	31,7	92
Баьцадаараш	165,9	160,8	179,8	121,9	68
Харбаз-паста	18,8	14,0	13,6	23,5	173
Соми комараши	59,4	86,3	60,2	66,5	110
Комсаш	72,8	87,0	91,6	52,4	57

Колхозашка, совхозашка, кхыйолча госхозашка хӀара гектара тӀара даьккха ялат 1,6 центнер дукхагӀа хиннад, цун боарам 20 центнерага дӀакхаьчаб. Эггара дукхагӀа ялат чуийцад гектара тӀара Урус-Мартановски (24,6), Гудермесски (24,5), Наурски (23,8 центнер) районий боахамаша.

Цунца цхьана цхьадолча боахамашка мела юкъейоалаю юртбоахама культураш хьалхеяра дикагӀйола методаш. Колхозашкеи совхозашкеи кӀезигагӀа хиннад интенсивни технологегӀа хьалхедеча дугана, шекара свеклашта, генарашта, коартолашта лаьрхӀа лаьтташ.

Колхозашкеи совхозашкеи керттерча даькъе бӀаьсти дувча ялатий ги долаш да, цхьабакъда, цох дукхагӀдола дакъа дӀадера кийчдаь дац.

Ялат дохкара планаш кхоачашъяьй, Гудермесскии Сунженскии районашкара дӀайиккхача, ерригача районий боахамаша.

Технически культураш, сом, баьцадаараш эцар:

(эзараш тоннаш)

	1981—85 шш. (хӀара шера юкъера)	1986 ш.	1987 ш.	1988 ш.	1987 шерца нийсдича (проценташ)
Шекара свекла (фабрични)	176,2	142,6	149,2	184,5	124
Генараш	7,9	4,8	6,8	7,7	113
Коартолаш	10,0	11,3	7,0	7,8	111
Баьцадаараш	131,9	134,2	147,1	85,6	58
Соми комараши	53,7	77,4	51,5	66,5	129
Комсаш	71,0	84,6	90,0	52,4	58
Харбаз-паста	6,2	8,6	6,9	12,9	187

Хьайбаш лeладар

Хьайбай боахаме арендни подряд юкъейоалаярах, доакъара база шеръярах дукхагӀа доаккх дулхи шуреи.

Боахамний ерригача категорешка керттера хьайбай продукташ яхар:

	1981—1985 (хӀара шера юкъера)	1986 ш.	1987 ш.	1988 ш.	1987 шерца нийсдича (проценташ)
Дулх (хьайбаш доадаь эзача)	37,8	42,4	40,1	45,0	112
Шура	232,6	249,3	261,0	269,9	103
Фуаш (млн.)	147,1	156,1	153,7	150,1	98
Тха (тоннаш)	3562	3756	3836	3990	104

Хьайбай продукташ алсамъялар керттерча даькъе хьайбай продуктивность лакхъяларах хиннад. Цхьан Ӏаттагара 1988 шера яьккха шура лурчогӀа колхозашкеи совхозашкеи яьккхачул 143 килограмм дукхагӀа хиннай, цун боарам 2416 килограммага дӀакхаьчаб. Цхьан устагӀа тӀара лерга тха 0,5 килограмм тӀакхийттад, цун боарам 4 килограммага дӀакхаьчаб.

1 январе республике хинна хьайбаш:

(эзараш)

	Боахамний ерригача категорешка: 1988 ш.	Боахамний ерригача категорешка: 1989 ш.	Цу даькъе бахача нахьа доалахьа: 1988 ш.	Цу даькъе бахача нахьа доалахьа: 1989 ш.
Доахани жан цу даькъе:	330,2	331,2	130,8	131,6
Детта доахан	122,9	122,9	71,4	72,8
Хьакхарч	134,9	137,1	2,3	2,7
Жаи гаьзарийи	788,5	792,8	132,8	149,0

Колхозашкеи совхозашкеи дӀадахача шера тоъал дукха хьайбаш къе далийтад, цо кӀезигьяьй дулха ресурсаш. Дулха ресурсаш иштта кӀезигьялийтай юртбоахама предприятеша гӀийла хьайбаш паччахьалкхенга дохкар бахьан долаш. 1989 шу долалуш республика юртбоахама предприятеш 1988 шера хинначул 52 процент дукхагӀа доакъаращца Ӏалашъяь яр.

Боахамний ерригача категорешкара паччахьалкхено хьайбай продукташ эцар:

(эзараш тоннаш)

	1981—1985 шш. (хӀара шера юкъера)	1986 ш.	1987 ш.	1988 ш.	1988 шу 1987 шерца нийсдича (проценташ)
Хьайбаши оалхазараши (дийна долаш эзача)	38,8	43,6	44,8	48,3	108
Шура	97,2	103,7	105,1	107,7	102
Фуаш (млн.)	103,0	108,0	110,0	92,9	84
Тха—цӀена хьоаса (тоннаш)	1854	1919	1945	2054	106

Агропромышленни комплекса материально-технически база

Республика агропромышленни комплекс дегӀайоалаяра дӀаяхийтай 116,6 миллион сом капитальни вложенеш, е республике гӀолла йолча ерригача капитальни вложеней объемах 27 процент. Цу средствах юрта боахам дегӀабоалабара дӀадахийтад 111 миллион сом. Эксплуатаце хьанийцад 1033 гектар хий дулла лаьтташ.

Хьалъяьй хьайбай помещенеш, бежанаш леладара 2174 моттиг йолаш, хьакхарч — 500 моттиг, жа — 10600 моттиг, коа тӀара оалхазараш — 21 эзар моттиг, йол лоаттаяра — цкъа дӀаоттаяь 2610 тонн лоаттае йиш хургйолаш, 30 эзар кубометр емкость йола силоснии сенажнии сооруженеш.

КАПИТАЛЬНИ ГӀИШЛОШ ХЬАЛЪЯР

Паччахьалкхен централизованни капитальни вложенейи предприятейи организацейи фондай средствайи чотагӀа шера балха юкъейоалаяьй 310 миллион сома керттера фондаш.

Паччахьалкхен централизованни капитальни вложенех пайда ийцаб 409 миллион сома маьха, е шера оттаяьча лимитах 82 процент. Предприятешеи организацешеи шоай средствах пайда ийцаб 185,3 сом маьха, капитальни вложеней ерригача объеме цар дакъа 45 процент хилар.

ГӀишлон-монтажни организацеша даьча подрядни балхий объем, 1987 шераца нийсдича 7 процент лохъеннай.

Ерригача гӀишлон организацеша цхьана подрядни балхий план 93 процент кхоачашъяьй.

	Кхоачашъяьй 1988 ш. млн. сом.	План кхоачашъяра процент
«Чеченингушстрой» объединени	49,3	75
«Газтрубопроводстрой» трест	25,7	103
«Чеченингушводмелиорация» объединени	30,5	99,0
«Чечингагропромстрой» объединени	31,6	100,0
«Чечингражданстрой» трест.	14,9	100,0

ХӀанз а дӀадаьккхадац капитальни вложенеш дӀа-хьа йоаржаеш хилар, кхоачашъяьяц производственни мощностей керттера фондаш юкъейоалаяра планаш.

ЛаьгӀо дегӀайоагӀа боахама хьисапе кхоачашдеча балхий объемаш, уж балхаш 12 миллион сома кхоачашдаьд, из хул шера лимитах 57 процент.

Болх беш йолча производствашта реконструкции технически перевооружении яра хьожаьй 116 миллион сом паччахьалкхен централизованни капитальни вложенеши предприятейи организацейи фондай средствашн.

ТРАНСПОРТИ БУВЗАМИ

Къулбаседа-Кавказски машиннаькъа грозненски отделене мухь тӀаботтара 1988 шера план 99,1 процент кхоачашъяьй, цунах мехкдаьттапродукташ чуйоттара яр— 97,8 процент.

Нах дӀа-хьа кхувлара план 101,4 процент кхоачашъяьй, 1988 шера вӀашагӀ а теха дӀаяхийтай 12,8 эзар беза мухь тӀабетта поезд, из хул соахкарчул 23,8 процент кӀезигагӀа, Царца дӀабихьаб 7,4 миллион тонн мухь. Мухь дукхагӀа тӀаботтара чотагӀа мукъаялийтай 9,2 эзар вагонаш, из хул 1987 шера хинначул 1,9-зза дукхагӀа. Вагоний оборота план кхоачашъяьй 97,4 процент. Мухь тӀабувташ йолча вагоний производительность 1987 шераца нийсдича 93 процент лохъелар. ДӀадахача шераца нийсдича локомотивай производительность 1,1 процент лакхъелар, цунца цхьана цу хьокхамах йола план кхоачашъяннзар. Пассажирашта гӀулакх деча хӀанз а кхоачамбоацараш нийслу, поездаш тӀехьаюсаш, новкъа мухь боабеш хул. Машиннаькъа хьатӀадоагӀача наькъашка предприятешеи организацешеи массе хана цхьатарра дика вӀаштӀехьдахац мухь тӀаботтареи тӀера Ӏобаккхареи балхаш.

Массане пайда эцача автомобильни транспортаца 1988 шера дӀа-хьа бихьаб 11,7 миллион тонн мухь, царех договораш увттаеш — 10,4 миллион тонн. 1987 шераца нийсдича мухь дӀа-хьа кхухьилга 4,9 процент лохденнад. Пассажираш автобусашцеи таксешцеи дӀа-хьа кхувлара валови доходий план 95,7 процент яьй, цунах госзаказ (республика городашка нах дӀа-хьа кхувлара валови доход) 105,4 процент.

Бувзама продукце объема 1988 шера план бувзама производственно - технически управлене предприятеша 101,2 процент яьй. Тарифни доходех йола план—100,2 процент. Бахача наха гӀулакх даьд 9,7 миллион сома маьха, из хул соахка хинначул 9 процент дукхагӀа.

1989 шера 1 январь хьатӀакхоачаш городашкеи юрташкеи керттера телефоний аппараташ хилийтара задани 93,2 процент кхоачашъяьй, цунах бахача нахага — 93,1 процент, городашкеи юрташкеи керттера радиоточкаш хилийтара — 100,2 процент, цунах юрташка — 98,8 процент., 1988 шера бахача наха оттаяьй 3,3 эзар телефонаш.

ШийтталагӀча пятилетка диълагӀча шера чу даьлча, республика къахьегама коллективаша шоай низаш тӀадохийт, 1988 шера хьахилийта карагӀдаьнна позитивни тенденцеш чӀоагӀъяра, социальнии экономическии дегӀаухачеи 1989 шера тӀаийца планови заданеш а декхараш а кхоачашдечеи нийсденна кхоачамбоацараш дӀадахара.

Статистика Нохч-ГӀалгӀай республикански управлени

Ший декхараш кхоачашдеш

1982 шера «Автоспецоборудоване» яхача опытно-экспериментальни заводе балха эттар Гончарук Сергей. Цу хана эскаре гIулакх даь цIавена зIамсаг 3-ча механически цехе токаралла дIанийцар.

Ховш да, ерригача сменах станока тIа болх бе безача токарага фу хьал да. Сергей дIаэттача бригаде кхычарел а халагIа бар болх. ХIана аьлча, из бригада 50 тонн хьалъайеча автоподъемникашта цилиндраш а, штокаш а, кхыйола оатхалаш а еш я. Атта дац еза заготовкаш станока тIа увттае а, тIаккха царех эшаш йола деталеш е а. Цхьабакъда, Сергей шийна атто лехаш вацар. Говзал лакха йолча токарашта тIехьа ца виса гIерташ, тIатеIIа къахьега волавелар из.

ХIанз Гончарук Сергей заводерча дикагIча болхлошта юкъе лархIа йиш йолаш ва. План 110 процент кхоачашъеш, продукце юкъе брак ца хулийташ хьаьнала къахьегаш ва из. Коллективе дика тешал ду хьинар долаш волча зIамигаца сага: Цун оамалашца эхь а эздел а доландаь, харцо ювцаргйолаш воацандаь сий ду цун болхлоша а кулгалхоша а.

Завода общественни вахаре доккха дакъа лоац Сергейс. Цехера халкъа тIахьожама группе чувоагIаш ва из. Кхы а цхьа бехктокхаме гIулакх тIадиллад цунна новкъосташа — халкъа депутатий Ленински совете хержав из. Белгалданкха деза, Гончарук Сергей цига шозлагIа хержа хилар.

1986 шера Сергея вахаре цхьа лоархIаме хIама хилар — заводерча коммунисташа шоай мугIарашка дIанийцар из. Коммуниста декхараш дика кхоачашдеш хиларах цехерча партийни бюро хержав Сергей. Коммунист волаш къаьстта боккха теркам тIабохийт цо къонабараш кхетамца кхебара. Цехе балха вера профессионально-технически училищера дIаваьккха цхьа зIамсаг. Дукха раьза бацар болхлой из шоаш болча хьаэца: гуш дар кIаьнк балха тIера воацалга а оамалаш дика йолаш воацалга а. ХIаьта, Сергейс дийхар, цун хьехамча ше хилийта, аьнна. Хала хилар керда венача болхлочунга ше лархIийта а, из кхетаве а. Дукха низ дIабелар цунна хьехамхочо. Цо хьийга къа довнзар — эскаре гIулакх де заводера дIаводача хана вIалла тара вацар из зIамсаг ах шу хьалха укказа веначунна. Цу тайпара масалаш дукха доаладе йиш яр. Ше тIанийца гIулакхаш дика чакхдаха вIаштIехьдоал Сергея. Заводе а цун депутатски участке а дукха нах ба цо новкъостал даь.

Ший декхараш цо цIенхаштта кхоачашдар бахьан долаш, массехк грамота еннай цунна.

Заводе беш бола болх а общественни гIулакхаш а дукха долашехьа, шиі дезал болашехьа деша а кхув цун: мехкдаьтта института студент ва из.

Цехерча парторгага Лекчинов Александр Керимовича аьлар:

— Сергей сона вовза ворхIлагIа шу да: Цу хана денз цунгара цхьа гIалат гучадаьннадац сона. Новкъостащца Iимерза а ва, къахьегама тIера а ва. Цун оамалах доалла цхьа хIама белгалданкха лов сона — шийна хетар нийса, духхьала дIаоалаш ва из. Эггара тамашийна дар да: цо аьнначунна дегбуам биц наха. Хов новкъосташта, цо из дог цIена долаш оалалга а гIулакхаш дикагIа хилийтар духьа мара кхы хIаманна ца оалалга а.

Гончарук Сергей санна хьинар дола, къона болхлой дукха ба вай мехка. ХIанз мехка хулаш долча хувцамаша гучабоах уж.

Шоай мел бола низ тIабохийт цар перестройка балха. Масса долча хIаманца бала а болаш, шоаш къахьегача моттиге шоайх а лоархIаш болхлой ба уж. Кхерам бац, уж нах вай мехка мел болча хана вай общество дегIа ца ахар а перестройкас халкъа хьалхашка увттаду декхараш кхоачаш ца дар а.

М. АЛАДИНОВ.

Керда вахар хестадаьр

ГIалгIай йоазонхо Осмиев Хьамзат ваь 80 шу дузаш

ГIалгIай советски литература дегIадара а, из социалистически реализма метода ларда тIа чIоагIденна дIаоттара а дикка лоархIаме моттиг дIалаьцачарех ва поэт, прозаик, таржамхо, журналист, фольклорист, хьехархо хинна Осмиев Сосе Хьамзат.

ДУНЕН тIа тоъал дукха да шо — шоай тайпара а, хоза а мехкаш. ХIаьта а хIара сага массарел хьамсарагIа, бочагIа, дукхагIа езаш хул цхьаьцца лаьттан чIегилг, масала, эггара хьалха шиі наьна сибат бIаргадайнар, эггара хьалха лаьттах шиі ког хьокхабеннар. Иштта укх вай деррига докхача лаьттан тIа а мел йолча моттигел бочагIа а, хьамсарагIа а яр Осмиев Хьамзата 1909 шера ше ваь а, хьалкхийна а йола гIалгIай бахача лаьттан башха йоккха йоаца чIегилг — ГIалми яхача хин йисте лакхача шувна тIа улла ТIой-Юрт.

Осмиев Хьамзата ше а белгал мадарра, дешарах цхьаь цаI алап ховш хиннабеце а, хьаьнала къахьегаш, шоай гота-мангал а долаш, тух-сискал ца эшийташ шоай дезал а кхоабаш, хьаьша тIаэца а, накъаваккха а таро а йолаш, уж баьхача ерригача юрта а хьинара белгалбоалаш нах хиннаб цун дай наней. ХIаьта, из-м кхыча бесса хила йиш йолаш хIама а хиннадац, хIана аьлча, из гIулакх кхыча тайпара хилча, сенах кхоабаргдар цар селлара дукха дола бераш? Цар-м уж шийтта ма хиннадий, хIаьта кIаьнк шиъ мара хиннавац.

ХIара шоай бер, низткъаларча балхах лора а деш, зIамига долча хана денз шоай цIагIа, коа-карта де доагIаш мел дар хьаде, шоашта новкъостал де Iомадора цар. Из ха а зама а дагалувцаш Осмиев Хьамзата яздаьдар:

— ЗIамига волча хана денз уж балхаш деш хулар со, гаьнна деша ваха, се цIагIара валлалца. ХIаьта ахкан балхаш де-м со массе шера а цIаухар. ХIанз а тIехьа тхоай даьи наьнеи чIоагIа хам бу аз, бера хана денз балха морзо цар сайна йовзийтар бахьан долаш.

Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци яьннача хана ше бархI шу даьнна кIаьнк мара хинавеце а, Осмиев Хьамзата шаьра дагадоагIар цхьанне багара вокхан лерге додаш, цунгара цхьаькхане эцаш, пхьегIа тIара пхьегIа тIа, юртара юрта додаш наьха хабаро шоай юрта керда-керда хабараш кхихьа, масала, «Николай-паччахьа шиі истола тIара воховаьв», «Керенский керте лаьтта бIаьхийча наьха Iаьдал дIадаькхад», — яхаш.

Из ха а зама а дагалувцаш, «Сайх дола дош» яхача шиі цхьан статья тIа Осмиев Хьамзата яздаьдар:

«КIеззига ха яьлча хаза даьлар хаххе сапаргIата доаха керда дешаш: «Большевик», «Ленин», «революци», Цу хана сона хацар цар маIан. Цхьабакъда, са да а, даьвоша а, гаргара нах а, денна бIаргагуш бола лоалахой а цунах тешаш хиларах, со а вIалла шек вацар, тIадоагIа керда Iаьдал вайнахаца дикагIа, къахетамегIа хургхиларах.

1919-ча шера февраль бетта ТIой-Юртеи, Долакха-Юртеи йоккхий топаш чуегта деникинцаш болабеннача хана, къарлуш йоаца уж ши юрт белогвардейцаша чилла яь, урагIа яхийтача хана, бокъонца дайзар сона большевик яхача деша маIан.

Селхан хилча санна мара, кхы гаьнагIа па хеташ, дага латт сона ТIой-Юрт лораеш баьча тIем тIа юртахошца цхьана моастагIех-деникинцех латаш а, ТIой-Юрт бахьанце бовш а хинна эрсий, черсий, нохчий, ишгта кхыча къамех нах. Сона каст-каста хозар царех массанех а тха даси даьвошаси «большевикаш ба уж», оалаш. Царна массанена а доал деш ва, аьле, хийла хьоахавора Буро тIа тIемаш долча хана а, хIанз Долакха-Юртеи ТIой-Юртея тIемаш латташ а дукхаза бIаргавайна Серго».

ВАЙНА магарра, ше зIамига хиннавале а, дикка говза сурт оттадеш дагайохийт цо вайна вай мехка Октябрьски революци хинна а, граждански тIом лаьтта а зама, хIаьта цу заманца дусташ гойт шиі даь, даьвеший, гаргарча наьха, юртахой сурт-сибаташ.

Хозахета оалаш дац вай халкъо: «ЗIамига волча хана дайнар, зийнар, Iомадаьр кхеран тIа даьча йоазонна тара да», аьле. Цу тайпара дуккхача хана дагалаттар йоазонхочунна вай берригача Советски мехка мел бахача хьаьналча къахьегамхоша шоашта паргIато яккхара лоаттабаь тIом, цу тIем тIа тайп-тайпарча къамий викалаша гойта майрал, денал. Из бахьан долаш цхьаькха а тамаш е езаш хIама дацар Осмиев Хьамзата 20-чей 30-чей шерашка мел язъяь произведенеш шиі халкъо кортамукъаленга кхачара баь никъ гойтара хетаяь хилар, цар хьахулаш латтача гIалгIай советски литературе шоашта йоагIаш йола моттиг дIалацар.

Ала деза, кхы а дукхачардар санна, Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци яларо чIоагIа эргадаьккхар Осмиев Хьамзата вахар. Из бахьан долаш 1922 шера цун вIаштIехьдаьлар Iарбий дешари йоазуви Iомадеш йола хьужаре а йита, эрсий мотт а, йоазув а, литература а Iомаделга дIадоладе.

КъорIа чакх а даьккха, жайнаш тIа а ваьнна, хьужаре мутаIаламашца деша вагIаш вар цу хана Хьамзат. Из дар 1922 шера, бIаьстий. Маьждига коара ара а даьнна, бIарех ловзаш боахкача кагирхошта бIарахьежаш хIана лаьттад шо аьнна, кхы цхьаккха гунахь а доацаш, Хьамзатан цун шин новкъостан гIадж етта соцадир царна хьехаш волча мутаIаламо. Цо шийга кулг хьаллаца аьлча, кхыметтел шийна вIалла дага а ца хиннар дир кIаьнко. Кулг дIахьокха а, гIадж еттийта а ца тугаш, ведда цIавахар из. Эггара дукхагIа цо тамаш яьр-м цхьаькха дар: моллагIа харцахьа даьча хIаманна цIаккха а бекхам боацаш из ца вуташ, чIоагIа шиш болаш хиннача цун дас човха а ца веш витар из.

Цхьабакъда, цул тIехьагIа Осмиев Хьамзата эрсий дешар вIалла юкъагIа а ца дусаш дIаходахар вахара новкъа массехк дика саг нийсвалар бахьан долаш. Масала, цхьан юкъагIа Осмиев Хьамзата дас цхьа эрсий йоI оттаю шиі воIа юххьанцара эрсий дешар-йоазув Iомадайта, из шеи хIаьта Буро тIа яхаш йола цун нанеи, вошеи кхоабарг а долаш.

ХIаьта цул тIехьагIа Осмиев Хьамзата эрсий дешар-йоазув дIахо а Iомадара дика гIо-новкъостал дир цар юрта вахаш а, дуккхача наха накъавоалаш а хиннача башха эздийча, дика эрсий дешар-йоазув ховш хиннача къонахчо — Куркъий Махьмада.

— ХIара денна шоайцига дIа а кхувлаш, сахьата а, шин сахьата а, кхы дукхагIа а сона хьехаш цхьа юкъ яьккхар цо. Деша, яздеш лархIа, кхыметтел тоъал хала задачаш де а Iомавир. Докхача гIулакхе а волаш, Буро тIа вахаш вар цу хана Махьмада нанас ваь воша — Боазаркъий Ахьмад. Цо Буро тIа хьал а вига, шиі сесагага — эрсечунга хьеха а хьехийташ, 7—8 бутт баккхийтар сога. ЦIаккха дицлургдац сона цу шин къонахчунгара сайна даьнна беркат. Цар даь гIулакх бахьан долаш со эггара хьалхарчарца хийца деша этта 1924 шера духхьашха Буро тIа хьайийллача ГIалгIай хьехархой техникума подготовительни отделене, — яздора Осмиев Хьамзата.

КЪАЬСТТА цу хана дег чу ессар Хьамзата, ше шиі зIамигача халкъа викал хиларал совгIа, шиі кердача, йоккхача Даьхен визза воI а хила везилгах йола уйла. ХIаьта, из уйла кхоачашъяра шиі мел бола низ дIалуш волча Хьамзата а кастта дика аьттув баьлар.

ВIалла шеко а йоацаш, Осмиев Хьамзата доккха ираз хилар цу замах из а, цун новкъостий а деша баьгIача техникуме Беков ДордагIа Темботи Абрамова Виктория Константиновнаи санна лакха говзал йола хьехархой болх беш хиларах. Къаьстта цар еш хинна йола йоакхо бахьан долаш дIаволалу из эрсий классически советски литература кIоарга Iомадарал совгIа, вайнаьха багахбувцама произведенеш дIаязъе а, цар боккхача чулоацама мах бовза а, цар деша говзал Iомае а.

Ишттa уж хьехархой бахьан долаш, цар деш долча новкъосталца дегIабоагIа Осмиев Хьамзата говзамеча дешаца бола безам. ХIаьта из безам денгара-денга дегIабарца дувзаденна дар 1927 шера Хьамзат шиі эггара хьалхара произведенеш язъе волавалар а.

Ала деза, цу ханна дагадох Беков ДордагIа Темботаи Абрамова Виктория Константиновнанеи шоай лоIамагIа цар студенташа язъяь эггара хьалхара произведенеш юкъе йолхаш дола «ЦIе зIиргаш» («Красные ростки») яха кулгайоазон литературни журнал арахеца. ЧIоагIа шоай низах бIубенна, кхы а доккхатIа толамаш дахара дог айденна хьатIаэц из уйла шоай эггара хьалхара произведенеш язъяьча студенташа. ХIаьта кастта шоаш дикка говзаме иллюстрацеш а еш, цар арахец цу журнала массехк номер. ВIалла а тамаш яц царех цхьа журнал Осмиев Хьамзата дуккхача замах чIоагIа боча хеташ шийца леладар: цу тIара дIаболабеннабар цун а, цун новкъостий а уж йоазонхой хилара никъ!

Ишттa уж кулгайоазон журналаш арахецаш литературацара бола чам дегIабарах, кастта шоай говзал кхы а лакхъе дог отт Осмиев Хьамзата а, цунца цхьана дешаш хиннача цун новкъостий а, масала, Базоркин Идриса, Зязиков Бахьаудина, Муталиев Хьажбикара, Хашагульгов Махьмада, ишттa кхычар. ХIаьта шоай хьехархоша могадарца уж цу замах дIаболалу шоай дик-дикагIа йола произведенеш «Сердало» газета тIа кепаетта а.

Цу замах говзаме произведенеш язъеш веррига а ялхворхI йоазонхо мара вацар. Из бахьан долаш чIоагIа лоархIаме дар литературана къона йоазонхой юкъеозар, вай литература дIахо дегIадоаладара цар а къахьегар.

ХIаьта, цу замагIа хиннача гIалгIай говзамеча литература юкъе дикка белгала йола моттиг дIалаьцар Осмиев Хьамзата 1927—1928 шерашка «Сердало» газета тIа кепатехача «Къовсама ворхI ди», «Советий Iаьдал бахьан», «Боадонгара сердалонга» яхача дувцарашеи «ТIадоагIар акхар да» яхача очеркои.

Царел а совгIа, Осмиев Хьамзата 1928 шера шийца техникуме деша ваьгIача новкъостаца Зязиков Хьусена Бахьаудинаца цхьана язйир «Дайн бераши» яха башха йоккха йоаца повесть а.

Лоацца аьлча, шоашта юкъе цхьацца кхоачамбоацараш дале а, уж еррига а произведенеш язъяь яр къаьстта цу хана дикка лоархIаме хиннача темаех, масала, паччахьа Iаьдало даькъаза баьха хьийзача лоаманхоша, кхыча халкъаша, къамаша новкъостал а деш, шоай мехка Советий Iаьдал оттадара а, чIоагIдара а лоаттабаь къовсам гойтара, Къулбаседа Кавказе граждански тIом лаьттача хана а, цул тIехьагIа а шоай къам сердалонга даккхара низ ца кхобеш къахьийгачарна. ХIаьта, цу произведенеша дикка доккха дакъа лаьцар гIалгIашта юкъе лаьтта ира классови къовсам гойтара, тIехьадисача гIулакхащца къовсам лоаттабе нах тIахьехара, къахьегамхой сакхетам лакхбара.

БЕЛГАЛДЕ доагIа, цу хана Осмиев Хьамзата вахаре а, цо цул тIехьагIа баьча журналистски а, литературни а балха юкъе а Iалаьмате боккхача лоархIаме хилар из, цу хана техникуме деша вагIаш вола студент, делегаталла а хержа, 1928 шера декабрь бетта Москве хиннача IV-ча Ерригсоюзни рабселькоровски съезде вахийтар.

— Низ бола ткъамаш делар сона цу съездо, — яхаш, каст-каста дагалувцар йоазонхочо шийна цигача хеза а, бIаргадайна а хIамаш дувцаш. Ерригача Къулбаседа Кавказера енача делегацес мога а даь, цу съезде яьча «ХIанзара политически хьали рабселькорий декхараши» яхача керттерча докладах лаьца къамаьл дир цига Осмиев Хьамзата.

Ала доагIа, цу съезда балха хьаькъехьа 1928 шера 4 декабре «Правда» газета тIа кепатехача отчета тIа из къамаьл дикагIчарца цхьана белгалдаь хилар.

Цул а совгIа, Осмиев Хьамзата цIаккха а дицлацар цу съезде В. И. Ленина йишас М. И. Ульяновас, М. И. Калинина, Н. К. Крупскаяс, А. В. Луначарске, цIихезача журналиста М. Кольцова, поэташа Жаровси Безыменскеси, ишттa кхычар даь къамаьлаш.

— Вай хьамсарча парте а, советски паччахьалкхен а, дик-дикагIа болча журналистий а, йоазонхой а викал хийтар сона сайх со цигачара цIавеча. Къаьстта цу хана денз «Сердало» газете а, ишттa вай мехка арадувлача кхы дуккхача газеташка а яздеш, вочунца, замах тIехьадисачунца лира къовсам лоаттабеш, дикадар хьаллоацаш, сайна цу хана денз геттара безабенна журналистски болх цIаккха а, цхьанна а замах юкъагIа ца буташ хьавенав со таханарча денга кхаччалца. «Хой хьона, воше, хьа воIо ваха а, лела а витац со, тахан а тIехьа сона газет техад цо», аьле, цунга шиі дов дIахье аьнна хийла саг воагIар цу хана тха даь коанаIарга. Масала, ишттa хилар оаха, студенташа, Базоркин Идрисеи, Зязиков Бахьаудинеи, Кулбужев Тарханеи, хьалхагIа цун гIулакхаш тахка а тахка, берригача мехка гIоръяьниа хьежа Аминат шиі тийшача балхаца дIайовзийташ йола материал «Сердало» газета тIа кепатехача а», аьле, дIадерзадора йоазонхочо шиі къона шераш дагалувцаш деш дола къамаьл.

Ишттa, журналистски балхаца дикка бувзам бола а, тоъал лакха говзал йола литературни йоазонаш даь а зIамига саг вар Осмиев Хьамзат из 1929 шера педагогически техникуме дийша а ваьнна, «Сердало» газета редакце литературни болхло волаш балха оттача хана. ХIаьта журналиста балхах дика лоархIаварах кастта из хьожаву цу газета редакце бехктокхаме секретаралла, цул тIехьагIа «Сердало» газета выездной редакце редакторалла.

ХIаьта Осмиев Хьамзата литературни говзал цу замагIа кхы а дикка лакхъенналга дика гойташ да 1930 шера цо яздаь «Фадиман» яха дувцари Муталиев Хьажбикарцеи, Мальсагов Мухтарацеи цхьана цо язъеш хинна, «Темаркъа» яха псевдоним кIал а латташ, кепаетташ арайийнна говзамеча литературах лархIа еза фельетонаш.

Белгалде деза, цу тайпара эггара хьалхара фельетон «Сердало» газета тIа 1929 шера 29 мае араяьнналга. «Темаркъийна тхьовса магац», аьнна яр цу фельетона цIи. ХIаьта цу тайпара фельетонаш «Сердало» газета тIа каст-кастта кепаетташ хиларах, шоай хьакъ даа гIерташ бола нах цар гучабахарах, царна доагIаш дола таIазар лоаттадарах, боккха тоам хулаш хиннаб хьаьналча къахьегамхошта. «Темаркъа-м вац укх тIа?» — оалаш хиннад цу хана «Сердало» газет деша аьнна бе мел деллачо.

ИШТТА цу шерашка Муталиев Хьажбикарцеи Мальсагов Мухтарацеи цхьана Осмиев Хьамзата къахьегарах хьахилар цу ханарча гIалгIай литературе керда жанр лархIа езаш йола «Темаркъий фельетонаш». Духхьал шоашта бIаргадайна е хеза хIама дIаяздаь ца Iеш, автораша цу тайпарча произведенена юкъейоалайора говзаме сюжет а, композици а, моллагIча а шоаш вувцаш волча «турпала» оамалаши гIулакхаши гойташ, цун говзаме сурт-сибат дуллар. Къахьегамхошта кхетабе атта хургболча, геттара шаьрача, халкъо бувцача цхьалхача, цIенача меттаца язъяь, керттерча даькъе диалогически форма йолаш хулар уж.

Ала доагIа, замах тIехьадисача гIулакхащца къовсам лоаттабара, къахьегамхой бIаргаш сийрдадахара, уж кердача вахара юкъе лоархIаме дакъа лаца тIахьехара боккхача лоархIаме хилар Осмиев Хьамзата цул тIехьагIа язъяь кхыйола произведенеш а.

Белгалде доагIаш да цхьаькха а. Дуккха говзаме йоазонаш дарал совгIа, тIавийрзза вайнаьха багахбувцам гулбеш а, дIаязбеш а дуккхача шерашка къахьегарах Осмиев Хьамзата дуккха а вайнаьха турпала а, лирически а иллеш, хьайбаех, тамашийнача хIамаех, вахарах леларах дола фаьлгаш, наьрт-орстхоех дола дувцараш, кицаш, къоанолгаш вIашагIтоха аьттув баьнналга. Ишттa, 1939 шера Муталиев Хьажбикарца цхьана цо арахийцар «ГIалгIай фольклор» яха дикка доккха сборник.

Цул совгIа, Осмиев Хьамзата цу шерашка геттара дукха хьинаре болх баьб эрсий классически а, советски а литература произведенеш гIалгIай меттала йоахаш. Масала, цу шерашка цо наьна меттала йоах А. С. Пушкина «Капитана йоI» яха повесть, А. М. Горьке «Нана» яха романи «Челкаш» яха дувцари, цхьаццайола И. С. Тургенева, Н. В. Гогола, А. П. Чехова произведенеш.

Ишттa, гIалгIай советски литература дегIадоаладеча цо даьха доккхий толамаш бахьан долаш 1939 шера Осмиев Сосе Хьамзат дIайийцар СССР-а йоазонхой Союза членалла.

Вай Даьхенна фашистий эскар тIагIертача замах, цунна духьале яра цхьан даьна баь вежарий санна вай дерригача советски халкъех бола нах ураэттача хана язйир Осмиев Хьамзата «Даьхе бахьан» яха дикка йоккха йола художественно-публицистически очерк. Цу тIа авторо шиі халкъа дIадовзийтар, фу Iаьржа Iазап да фашисташ цIи йолча адамий хьисаперча оакхарашта сатийнна къахьегаш боахкача вай мехкахошта тIаоттаде дагадехар, дIагойтар, мел боккха ба советски наьха шоай Даьхенцара безам, хоам бора, гайнаганза вай халкъои эскарои Гитлера корта оачаргхиларах.

Ишттa, тахан а тIехьа шиі лакхара мах бовнза, моллагIа волча сага а дог тохадолийтаргдолаш да фашистий къизал а, советски наьха денал а гойтара Осмиев Хьамзата цу замагIа яздаь «Оакхарий» яха дувцар. ХетарагIа, вай дерригача литературе дукха яц цу дувцаро санна фашистий къизал гойташ йола произведенеш.

ОСМИЕВ Сосе Хьамзата вахара а, кхоллама а никъ бувцача хана белгал ца яьккхача ялац, цун кхы а цхьа оагIув. вешта аьлча, кхычарна тара йоаца белгало.

Шиі тайпара дIаболабеннаб Осмиев Хьамзата вахара а, кхоллама а никъ. Лакхе вай белгалдаьча тайпара шиі йоазонхочун никъ цо дIаболабаь хиннаб прозаически йоазонаш дарца. Дикка лакхарча говзалца язъяьча прозаически произведеней автор хиларах ше наха дIавайзачул тIехьагIа мара дIаволавеннавац из поэтически йоазонаш де. Лоацца аьлча, цун бокъонцара поэтически йоазонаш дуккха тIехьагIа мара дIадовзанзар из лоархIаш а, цун сий деш а болча наха. Из бахьан дий а хьанна хов, уж селлара наьха дегашка дувшаш хилар!

Ше педагогически техникуме дийша ваьнначул тIехьагIа денз юкъ-юкъе цхьацца-шишша стихотворени язъеш из хиннавале а (цунна тешал ду 1933 шера «Сердало» газета тIа цун эггара хьалхара стихотворени араьнна хиларо а), царех дукхагIъяраш наха бIаргайойта а, царна кепатохийта а лоархIа ца веш дукха ха яьккхар Хьамзата.

Юххера а царех цхьаяраш цо йийшар шийна эггара дукхагIа безаш хиннача гIалгIай поэташта — Озиев Ахьмадан Яндиев Джамалдинан. Царна эсала хийттараш эттIаяь дIакхайсар. ХIаьта, цар эггара чIоагIагIа могаьраш а цу замах кепатеха араяха аьттув боацаш йисар, вай халкъ доходаь Iодахийтарца дувзаденна.

Белгала дегIаена литературни говзал гойташ дар Осмиев Хьамзата 1956 шера денз, вешта аьлча, вай республика юхаметтаоттаьчул тIехьагIа даь йоазонаш. Ала деза, цун кхоллама юкъе из эггара беркате ха хинналга. Къаьстта цу замах, 1981-ча шера январь бетта ше кхалххалца йолча хана цо арахийцар ткъаьннега кхоачаш поэтически а, прозаически а сборникаш, школе гIалгIай литература Iомадара лаьрхIа яздир массехк учебники хрестоматии.

Цул а совгIа, дуккхача советски йоазонхоша эрсий меттала яхарах цу замагIа Осмиев Хьамзата дик-дикагIа йола произведенеш дIа а яйзар, еза а елар вай мехка дахача кхы а дуккхача халкъий викалашта. Масала, тайп-тайпарча шерашка Грозне а, Москве а эрсий меттала арадийнначарех да Осмиев Хьамзата яздаь «Радостные горы» (1965 шу), «Люди и солнце» (1970 шу), «Высота» (1974 шу), «Время и люди» цIераш йола поэтически сборникаш.

ХIанз а тIехьа эрсий меттала кепаетташ Осмиев Хьамзата произведенеш каст-кастта араювл «Халкъий доттагIал», «Дон», «Огонек», «Нева», «Вай заманхо», «Советски Казахстан» яхача а, ишттa кхыча а журналаш тIа, газеташ тIа.

Цун произведенеш кепайийттай казахий, киргизий, черсий, гIалмакххой, гIаьбартой, балкхарой, аварций, гIумкий, даргински, фински меттала.

Сиха йода ха-зама. ХIаьта ховш махиллара, хIара замано ши-ший декхараш увттаду бIарччача литературана а, хIара йоазонхочунна а хьалхашка. ЦIаккха а царна тIехьа ца виса гIерташ, вай керда зама а, сийдола заманхой а царна доаггIача дешаща хоастабе, хьаллаца, дуккхача наха дIабовзийта гIерташ хIара денна хьаьнала къахьегаш вар йоазонхо. Денгар-денга дегIайоагIаш яр цун поэтически оаз. Цунна дикка тешал деш хIама дар цо духхьал тIехьарча хана массехк боккха лоархIам бола исторически а лирически а поэмаш, масала, «БIаьстенга баьккха гIа», «Тешам», «Даим вошал даьд Iа тхона. Эрсий мохк», «Шуга лув со, наьна лоамаш» язъяр.

Белгалде доагIа, укх дерригача дунен балаш шиі дег чу лаца гIерташ вола Осмиев Хьамзат тоъал дукха говзаме произведенеш язъе а общественни вахаре дакъалаца а кхоавора, аьнна. ХIаьта а, хIара денна шийна хьалхашка керда-керда декхараш увттадора цо. Цудухьа оалалу вайга шийна йола аттон сапаргIатои ца лехаш, шиі дикдикагIа йолча произведенешца дикадар хьаллоацаш, водар IотоIадеш из хIанз а тIехьа вай заманхо санна вайца вахаш ва, аьнна.

Абу МАЛЬСАГОВ.

Хь. ОСМИЕВ.

ИЛЬИЧ ДАИМ ВАХАРГВА

Шера тIехьа шу а доалаш,
Эзар шераш дIадувргда,
ГIоза кхоане сийрдайоахаш,
Ильич даим вахаргва.
Тахан хиннар кхоана доацаш,
Замо дукха хувцаргда,
ЗIиллаш лелхаш, лакха лоамаш
ЖагI а хулаш, херцаргда.
Хана йIоахал наьха цIераш
ТIехьенашта йицлургъя,
Бакъда, «Ленин» яха из цIи
Дуне мел латт яхаргъя.
Массаза а, тахан санна,
Вайна малх а хьежаргба,
Адамашта, къулба хинна,
Ленин даим вахаргва,
Ленин — из да халкъий ираз,
Цун хьехамца боах вай ког.
Халкъ да вахар доахар хIараз,
Ленин — из да халкъа дог.
Ше ваьр санна, хоза бIаьсти
Массе ханах цо яьндаь,
ГIа—буц миссел дукха беркат
Шийха даьнна воландаь,
Адамашта эггара хьалха
ГIоза никъ цо баьккхандаь,
Къахьегачох мехка да веш,
Цо шиі зама кхелландаь, —
Халкъий дагахь тIа-тIа чIоагIлуш,
Ильич даим вахаргва!

Наьна мотт

Баьца бухьах яжа бакъ мо,
Хьох ваьжав со,
ШакIа санна,
Даьша цIена бийца мотт,
Наьна наькхах дакха бер мо,
Хьох векхав со.
Сай иллега
Ткъам беттийта наьна мотт.

Сай са санна дукха беза
Эггар хьалха
«Нани», «Мами»
Айса аьнна наьна мотт,
Хоастам бу аз, хоастам бу аз,
Хьо сай болаш
Воккхийву аз,
Замо литта цIена мотт.

Син пхьаьнашка хьийдда лелаш
Маьже чIоагIъю
ЦIий ца хилча
Леларгдацар сага дегI,
ХIара мугIа йIовхал телаш,
Наьна мотт, хьа
Дош ца хилча
Екаргъяцар цхьаккха стих,
Хийла сона гаьна даьле.

Сатем боабаь
Хьовзаву со
Цу хьа дешо, наьна мотт,
Цкъаза «мутIахь да со» аьле,
ХIара дош а,
Салте санна,
Дахе ши-ший метта отт.

Шоашта чуIе гIалаш йотта
Лакхача лоам тIа
Ги тIо боахаш
Хьалха даьша хьийгар мо,
Къахьийгад аз, мотт, хьо туллаш,
ДIайха хьоцар
Хьаь тIа доахаш,
Жовхьар лаха воаллаш мо.

Наьна наькхах дакха бер мо,
Хьох векхав со,
Сай са санна,
Дукха беза наьна мотт,
Баьца бухьах яжа бакъ мо,
Хьох ваьжав со,
Хьо ца хилча
Оамал боаца, гIалгIай мотт.

ДоттагIчунга

(Мальсагов Дохий Дошлакъа дагалаьца)

Сел шийла ма къега,
Бешлоама кIай корта!
Ишта а шийла ша
Улл хьона са дег тIа,
Тахан са керара
ГIийла дог чIехкарах
Сох кхардаш ма хила,
Бешлоама хьо корта.

Сел бIайха ма хьежа,
Сиглара моажа малхI
Ишта а йIайха цIи
Йоаг хьона са кер чу.
Делха ца Iемача
БIаргех хий дувларах
Дог кхоарош ма хила,
Лакхера сийрда малх.

Дезалла да санна,
Шиі халкъа йишача
Дикача Дошлакъий
Цу дегIа маьженех
Мерза са къастарах,
Сатоха низ боацаш,
Дог деха ва шоана, —
Сох кхараш ма хила.

Гаьнардар гуш хинна
ДоттагIчун уж бIаргаш
Даьй-мехка иразах
Iеба а далалехь
Даиман дувшарах,
Къамарге шод утташ,
БIарг белхаш ва шоана, —
Дог кхоарош ма хила.

Озиев Салман

* * *

(Хетаю Осмиев Хьамзата)

«ЧIонкий бордаш халла дийлла»,
Наьна йоазув меттахь хьайча,
Цунах дика сом латийта
ОарцагIбаьннарех хьо вар.
Боадон хало кер чу къийла,
Вай халкъ дешар Iомо хайча,
Вайнах дешар ховш хилийта
Хьалхар хьийхарех хьо вар.
Лаьтта хьаьнлуш, овлаш хецаш,
Сомий гаьнаш дегIайоагIаш,
ДIахо дукхагI сом совбоалаш,
Хозлуш йоагIа йоазон беш:
Парте хьехам каразцаш,
Шиі культура лакхайоахаш,
ТIа-тIа сердалонга доалаш
Халкъ хьадоагIа
Сийлахь баьччан хам а беш.
Шек ма вала дIадахача
Кховзткъане ца даьха жIакаш
Доаккхаргдолча шовзткъане а
Цу хьа дег тIа доахаргдац.
Хьа йоазоша шоаш кхаьчача
Доахаш дола наькъий такаш
Къонал, ираз хIаранеца
Даькъал дувцаш мара дац.
Iа хIанзалца даьха шераш
ДIахо доахаргдолча шерех
Хьегаргда хьа. ДIахо дукхагI
Иллеш доахаргдоландаь,
Хьа иллеша хестабераш
Керда вахар кхоллаш барех,
Халкъа хьалаш дIахо дикагI
Тоадеш барех боландаь.

Хьа йоазоша, кизга хинна,
Хьа сурт хьувкхаш, хьалар гойташ,
Хьона баккха ловца тахан
Массанена хьалхабоах.
Ше хьо лоархIаш, шиі воI санна,
Хьона раьза хилар хойташ,
Халкъо, Iа даь йоазош бахьан,
Тахан хьона ловцаш доах.